

УДК 372.36:316.617.5

К. Й. ЩЕРБАКОВА

м. Маріуполь

СПІЛЬНІ ІГРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ОДНА З УМОВ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті як вихідні теоретичні положення проблеми виховання основ толерантності в дітей дошкільного віку аналізуються ідеї В. Сухомлинського, викладені в його педагогічних працях. На підтвердження цих положень автор використовує дані власних досліджень з формування позитивних взаємовідношень дітей 3–5 років у грі.

Ключові слова: толерантність, гра, взаємодія, позитивні взаємовідношення, людяність.

Постановка проблеми. Здавна і до теперішнього часу педагогіка потребує відповіді на такі питання: як виховати справжню людину, як вкласти в душу малюка любов до оточуючих, як пробудити в нього добрі почуття до людей? І все частіше педагогічна наука в цьому контексті звертається до думок і досвіду видатного педагога-гуманіста, дійсно толерантної особистості Василя Олександровича Сухомлинського. Саме в його педагогічних працях знаходимо повчальні уроки та поради, що застосовуємо в конкретних справах сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених доводять, що важливою складовою частиною складного та багатостороннього процесу виховання є розвиток особистості в системі спільної діяльності. Коли йдеться про виховання малюків, то головним є питання про організацію основної провідної діяльності, якою є гра і вивчення її виховного потенціалу.

У сферу суспільних відносин й спільної (колективної) діяльності людина входить із дитинства (І. Бех, Я. Коломінський, Є. Панько, В. Сухомлинський та ін.). У колективі дитина виховується та розвивається як громадянин, як член суспільства, як творча індивідуальність. Об'єднавшись у групи, маленькі соціуми, під керівництвом дорослих, дошкільники встановлюють початкові форми колективних відносин. А в колективі потрібно враховувати не тільки свої інтереси, але й інтереси інших, необхідно поважати бажання однолітків, іноді поступатися власними бажаннями. Дотримання відповідних норм спілкування в зовнішній культурі, досвід позитивної поведінки серед оточуючих у педагогіці називається *толерантністю* [4, 372].

Метою статті є прагнення прослідкувати особливості впровадження та розвитку ідей В. О. Сухомлинського про виховання в дітей «людяності», любові до близьких, поваги та турботи до оточуючих як стрижневих складників толерантності у дітей.

Виклад основного матеріалу. У сучасних словниках толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) визначається як зважене, помірковане терпиме ставлення до чужих позицій, вірувань, переконань, думок (О. Асмолов, М. Бабій, І. Бех, О. Зарівна, К. Крутій, О. Сухомлинська, О. Устименко, О. Фунтікова та ін.). При цьому науковці розглядають толерантність, по-перше, як важливу якість особистості, по-друге, як обов'язковий принцип існування морального здоров'я колективу, виховання людяності (за В. Сухомлинським) особистості (Л. Артемова, І. Бех, Н. Кудикіна, В. Нечаєва, Т. Поніманська та інші).

Василь Олександрович Сухомлинський був переконаний сам і доводив свої переконання колегам-педагогам про те, щоб пробудити в дітей добрі почуття до людей, необхідно виховати в них, перш за все, любов і повагу до близької дорогої людини. А для цього, на його думку, потрібно залучати дітей до діяльної турботи про них. При чому важливим є не лише те, як вихованці проявляють повагу до людей і турботу про них, а те, як вони зберігають у своїй душі ідеали добра й справедливості. Ці загальнолюдські цінності, сформовані в дитинстві, зберігаються на все життя, стають для них моральним стрижнем, компасом їхньої поведінки. Інакше, – вважав Василь Олександрович, – «неминуче духовне падіння й моральна загибель особистості». Педагог неодноразово наголошував на значенні виховання «людяності»

саме в період молодшого, тобто дошкільного, віку.

Моральні переконання, погляди, звички в дитини тісно пов'язані з емоціями. «Емоція – це життєтворчий ґрунт для високоморальних почуттів» [4, 92]. Ввести дитину в складний світ людських відносин, виховати в неї прагнення до прояву добра – одна з найважливіших задач виховання «людяності». З таким висновком талановитого педагога не можна дискутувати. Так, безперечно, маленькій дитині багато чого не можна пояснити, але надати можливість відчувати серцем красу людяності не тільки можна, але й необхідно, і до цього спроможні навіть малюки. І з перших днів життя «Школи радості» Василь Олександрович прагнув до того, щоб кожен вихованець міг відчувати горе, радість, печаль та негаразди іншої людини [4, 95]. Емпатійність маленької дитини доведено в багатьох сучасних дослідженнях (І. Бех, Є. Панько, Т. Поніманська, Т. Піроженко та ін).

Важливого значення у вихованні дитини В. Сухомлинський надавав грі. «Діти граються не тільки тоді, коли бігають, змагаються у спритності та кмітливості. Гра може полягати і в більшій напрузі творчих здібностей, уяви», – писав він [4, 102].

Наші дослідження довели місце гри у спілкуванні та розвитку спільних інтересів, позитивних відносин між дітьми. Ми постійно спостерігаємо, що гра для дошкільника є особливою формою суспільного життя. У грі діти самостійно діють, здійснюють власні задуми, при цьому не відчувають прямої залежності від дорослого. Результати власних досліджень ми перевіряли з думками про гру Василя Олександровича. Він вважав, що в грі розкривається перед дітьми весь світ. Без гри немає та не може бути повноцінного розвитку дитини. Гра – це велике світле віконце, через яке, на переконання Василя Олександровича, в духовний світ дитини вливається живий потік уявлень, понять про довкілля.

Передумовами, що сприяють формуванню доволі високого рівня взаємостосунків дітей четвертого та п'ятого років життя, є суттєві зміни у змісті спілкування та взаємовідношеннях з оточуючими, які вимагають через потребу в самостійних діях, активністю

та здатністю до наслідування. Більш високий рівень взаємодії дітей у спілкуванні під час гри позитивно впливає на рівень розвитку соціальних мотивів, пізнавальних, у тому числі ігрових інтересів, моральних почуттів, мовлення, волі, навичок і звичок.

Спілкування, як і будь-яка інша діяльність, є особливою самостійною потребою людини, яка не об'єднується з іншими її потребами та прагненнями, наприклад, потребою в теплі, їжі, у враженнях та активності чи прагненні до безпеки. Спілкування обов'язково передбачає взаємні дії партнерів. Воно є життєво важливим для людини та розглядається психологами як особливий вид адаптації до навколишнього соціального середовища. У результаті спілкування формуються уявлення про іншу людину та про самого себе, свої можливості та здібності. Гра, як правило, заснована на спілкуванні з партнером (дорослим або однолітком), а може і з об'єктом іграшкою – лялькою, тваринкою тощо.

Психолого-педагогічні дослідження (А. Аржанова, Я. Коломінский, В. Нечаєва, К. Щербакова та ін.) переконують у тому, що взаємостосунки, які стихійно складаються в дитячих колективах не завжди виробляють у дитини гуманні почуття, а іноді призводять до виявлення протилежних якостей. «...Не одразу помітити у групі біду – занадто активну «агресивну» дитину, «господаря», який залякує одних і вмовляє інших, підлещується до третіх, який є деспотичним егоїстом, що всіх підкоряє. Неначе діти грають дружно і не скаржаться... Так і складається тип стосунків: одні завжди тільки командує, інші – лише підкорюються [5, 15].

Як доводять наші дослідження, особливу роль у системі ігор мають спільні ігри як засіб формування взаємостосунків між дітьми та формування на їх основі толерантної поведінки. Це полягає в тому, що в них складаються сприятливі умови для спільних переживань, а саме це сприяє встановленню спільних (колективних) інтересів: діти вчаться діяти разом, планувати, розподіляти ролі, враховувати свої сили, час і можливості, турбуватися про товаришів, допомагати їм. У спільних іграх можуть виникати й конфліктні ситуації; суперечки між учасниками, але під

впливом критичних оцінок партнерів по грі у дітей формується більш критична, об'єктивна самооцінка, відбувається сприйняття й оцінка позитивних і негативних якостей однокласника. Дитина вправляється в умінні поступатися власними інтересами на користь партнера у грі. Це надає їй досвіду в закладанні основ соціальної життєвої позиції.

Характер взаємостосунків дітей залежить від форми ігрової діяльності, взаємодій учасників гри в ній. Ігри поряд, індивідуальні та спільні ігри виконують різні функції в педагогічному процесі, відрізняючись перш за все, рівнем взаємодії. Позитивні взаємостосунки активніше будуються на високому рівні взаємодії, що зумовлено змістом гри, особистими схильностями та інтересами дітей.

На відміну від індивідуальних, у спільних іграх виникає процес взаємодії, який заохочує дітей до спілкування, встановлення стосунків один з одним. Вихователь повинен створювати найсприятливіші умови для того, щоб діти поступово переходили від гри індивідуальної до гри з різною взаємодією, до ігрових груп і як уже найвищий рівень – від ігрових груп до ігрових колективів. А для того, щоб це відбулося, потрібна відповідна управлінська діяльність вихователя. Саме він спрямовує та керує взаємодією малюків. На початку процесу це ситуативна форма спілкування дошкільників у спільних іграх. Вона є різновидом комунікативної взаємодії дітей, для якої характерна потреба в співпраці та визнанні гідності партнера, що реалізується в спільній сюжетно-рольовій грі. Ця потреба відповідає рівню мотивації учасників гри, має чітко визначений характер спрямованості на самопізнання й самооцінку, а також оцінку партнера. Такий рівень взаємодії, передусім, залежить від змісту гри та моральних якостей малюків, у тому числі допитливості, емоційності, оптимізму, креативності, довіри й почуття людяності в найширшому значенні цього слова. Неблагополуччя у сфері спілкування з однокласниками заважає цим важливим процесам. У таких випадках діти стають пасивними, замкнутими, налаштовані вороже. Саме тоді необхідними є різні форми педагогічного керівництва ігровою діяльністю. Це може бути спільна гра вихователя та дитини,

а може пропозиція відбуватися в спільну гру інших дітей із визначенням нової ролі, важливої для збагачення цього сюжету тощо.

Але поряд із цим на характер взаємостосунків, що є основою для виховання толерантності, впливає рівень вихованості моральних почуттів кожної дитини – ступінь оволодіння моральними цінностями, уміннями, навичками, звичками тощо. Водночас, як доводять наші спостереження, не завжди «хороша», тобто змістовна, гра зумовлює довірливі та добрі взаємостосунки. Може бути й навпаки – у грі, яка має незначний моральний зміст, обмежений набір ігрових дій, невисокий рівень спілкування, устанавлюються довготривалі безконфліктні стосунки дітей. Інша справа, що такі взаємостосунки не мають розвивального впливу на дитину. Тому дуже важливо розуміти та прогнозувати, як і за яких умов самостійна ігрова діяльність буде сприяти формуванню та розвитку позитивних взаємостосунків і як це буде впливати на виховання толерантності.

Спостереження за поведінкою дітей підтверджує значні позитивні зміни в характері взаємин і в самій ігровій діяльності дітей. Ці зміни насамперед прослідковуються в тому, що в групі, де проводиться цілеспрямована робота, діти встановлюють значну кількість ролей (до 5–6) в одній грі, що дозволяє їм об'єднатися в групу (колектив) до 5–7 малюків. Гра триває до 20 хвилин (замість 5–10 хвилин в інших групах), значно розширюється тематика. Тобто цілеспрямоване керівництво дитячими взаємовідносинами забезпечує реалізацію програмних завдань щодо організації гри як основної діяльності й одночасно сприяє розвитку спільних дитячих інтересів.

Зміни відбуваються і в характеристиці взаємин дітей. Вони більше узгоджують дії, попередньо вибирають тему гри, розподіляють ролі й ігровий матеріал майже без конфліктів, надають один одному допомогу в процесі гри. У групі рідше спостерігаються конфліктні ситуації: небажання прийняти у гру нового партнера, поступитися роллю, іграшкою товаришеві. Набагато частіше проявляються і дружні взаємини поза грою: діти допомагають зав'язати один одному шарф, зашнурувати черевики, поправити комірець тощо.

Все це підтверджує думку про те, що ролі взаємостосунки впливають на реальні, допомагають поліпшити їх. Крім того, існує і зворотний зв'язок – ролі відношення стають вищими під впливом добрих, довірливих взаємостосунків у групі. Дитина краще виконує свою роль, якщо відчуває, що інші діти їй довіряють, ставляться до неї доброзичливо.

Висновки і перспективи досліджень. Узагальнюючи особливості розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку, маємо констатувати важливість формування в них довільної поведінки, яка може визначатися регулятором виявлення толерантності, готуватиме до переходу від егоцентризму до децентрації. У цей період у дітей відбувається інтенсивний розвиток пізнавальних (перш за все, ігрових) інтересів, розширення уявлень

про себе та свої можливості, формування об'єктивної самооцінки, яка впливає на рівень взаємовідносин з однолітками, вироблення власної позиції, внутрішнього плану дій та рефлексії.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. — 2001. — № 2. — С. 16—19.
2. Зарівна О. Толерантність як елемент світогляду і культури / О. Зарівна // Рідна школа. — 2008. — № 6. — С. 21—23.
3. Педагогіка вищої школи: Словник-довідник / упор. О. О. Фунтікова. — 2-ге вид., перероб. та уточн. — Запоріжжя : КПУ, 2014. — 432 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори [в 5-ти т.] / В. О. Сухомлинський. — 1980 — . — Т. 3. : Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письмо к сыну [Редкол. А. Г. Дзевеверин]. — К. : Радянська школа, 1980. — С. 7—300.
5. Щербакова Е. И. Формирование взаимоотношений детей 3—5 лет в игре / Е. И. Щербакова. — М. : Просвещение, 1984. — 80 с.

К. І. ШЧЕРБАКОВА
Mariupol

JOINT GAMES OF PRESCHOOL CHILDREN AS ONE OF THE CONDITIONS OF TOLERANCE UPBRINGING

V. Sukhomlynskyi's ideas represented in his pedagogical works are analysed in the article as initial theoretical positions of the problem of upbringing the bases of tolerance in preschool children. The author uses information of his own researches on forming positive mutual relations between 3–5 years children during the game in order to confirm these positions.

Key words: tolerance, game, cooperation, positive mutual relations, humanity.

Е. И. ЩЕРБАКОВА
г. Мариуполь

СОВМЕСТНЫЕ ИГРЫ ДОШКОЛЬНИКОВ КАК ОДНО ИЗ УСЛОВИЙ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ

В статье, в качестве исходных теоретических положений проблемы воспитания основ толерантности у детей дошкольного возраста, анализируются идеи В. Сухомлинского, которые представлены в его педагогических трудах. Для подтверждения этих положений автор использует данные собственных исследований по формированию положительных взаимоотношений детей 3–5 лет в игре.

Ключевые слова: толерантность, игра, взаимодействия, положительные взаимоотношения, человечность.

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2014